

Zárójelentés.

7. pont. A kutatás eredményei.

A négy éves kutatási program eredetileg jelzett célkitűzését messze meghaladó elméleti eredményeket a 2005 novemberében elkészült és a L'Harmattan könyvkiadónak még ugyanabban a hónapban átadott – a tervezett tanulmánykötet műfajával ellentétben – szisztematikus monográfia foglalja össze. Az „Igazságosság és politika” címmel 2006 márciusában megjelenő, körülbelül 400 oldalas monográfia egymáshoz kapcsolódó főbb új eredményei az alábbiak:

1. A modern társadalomelmélet új szakaszának, a *politikai* társadalomelmélet kialakulásának, jellemzőinek, történeti feltételeinek bemutatása.
2. A kibontakozó politikai társadalomelmélet meghatározó vonásának, az erkölcsi-normatív probléma központi fontosságának a kiemelése.
3. Az igazságosságnak, mint a politikai legitimáció erkölcsi-normatív elveinek a meghatározása.
4. Az igazságosság elméleti tárgyalásának új – az eddigi igazoláselméleti megközelítéssel szemben – megalapozás-elméleti stratégiája részletes kidolgozása.
5. Az igazságosság elveinek eredetien új elméleti meghatározása, mely önbecsülési igazságossággként a kurrens elméletekkel szemben alternatív igénnyel lép fel.

The final outgrowths of the implementation of the research program goes far beyond its original aims. At the end of the year 2005 the theoretical achievements were summarized in a comprehensive monograph of 400 pages which was handed over to the L'Harmattan Publisher. The probable date of publication will be at the end of March, 2006.

The main accomplishments of the monograph can be summarized as follows:

1. The description of the process, peculiarities and historical conditions which lead to the formation of a new period of the general social theory, to the development of the political social theory.
2. Making clear, that the determinant elements of the political social theory are its moral and normative components
3. The definition of justice, as a set of moral and normative principles for political legitimation.
4. A new approach to the study of justice, which focuses to the theoretical and metodological problems of the theoretical foundation.
5. The definition of the genuinely new principles of justice, which can be called as the justice of self-respect. This could be considered, as a new concept in the recent theoretical diskussion.

8. pont. Beszámoló feltöltése.

A kutatás részeredményeit a különböző magyar és idegen nyelvű publikációk – tanulmányok, könyvrészletek – tartalmazzák. E részeredményeket összefoglaló, kiegészítő és szisztematizáló monográfia abba a koncepcionális keretbe illeszkedik, mely szerint a modern alkotmányos demokráciák szociális piacgazdasága (beleértve a korábbi jóléti államokat, a szociális piacgazdaság rendszerét, valamint az Európai Unióhoz csatlakozó „új demokráciák” átmeneti társadalmát) olyan válaszút elé érkezett, amely érték és normatív elemeket magában foglaló hosszú távra szóló döntést igényel. Ez a „döntési helyzet” erős nyomást gyakorol a társadalmi struktúra elemeinek funkcióira, kapcsolódására, ezen belül a politika rendszerére, megterheli legitimációjának eddigi alapjait, következésképpen új követelményeket támaszt a politika tudományos elemzésével szemben is. A monográfia alaptézise az, hogy e követelmények teljesítése meghaladja a politikatudomány ez idő szerint domináns leíró-szociológiai szemléletmódjának és az ezen belüli fő áramlatainak lehetőségeit, egyben pedig folyamatos ösztönzést ad az ezzel szembenálló, normatív elméleti törekvések számára. A monográfia ezekhez az elméleti törekvésekhez a jog az erkölcs és a politika metszéspontját érintő igazságosság elméletek kritikai elemzésével, és az igazságosság elveinek eredeti újrafogalmazásával kapcsolódik.

A kifejtés módszere a politikai filozófia tradícióban klasszikusnak tekinthető sztoikus dialektika megújított logikáját követi. Ennek megfelelően egyfelől a politikatudomány két alapállása (a leíró-szociológiai és a normatív) közötti, másfelől a normatív szemléletű politikatudomány két alapkonceptiója (a szerződéselméleti és a diszkurzív-deliberatív) közötti sajátos „párbeszéd” konstrukcióján, azaz az egymástól eltérő álláspontokat a legkövetkezetesebben kifejtő szerzők szembesítésén alapul. E – jórész maguk a tárgyalt szerzők által folytatott – szembesítések eredményeként jut el tanulmány az igazságosság elméletek mindeddig nem tisztázott legfontosabb kérdésének, nevezetesen a megalapozás problémájának a tisztázásához, valamint erre építve az igazságosság eredendően új alapelveinek megfogalmazásához.

Az imént röviden bemutatott koncepciónak és módszertani megfontolásoknak megfelelően a monográfia *első fejezete (Politika és társadalomelmélet: Piac és fórum)* a politika világa elméleti megközelítésének két alapvető paradigmáját – egyfelől a politika gazdaságelméletét, másfelől a diszkurzív-deliberatív koncepciókat – szembesíti egymással. A fejezet a politika gazdasági elméletének két alapvető koncepcióját különbözteti meg: a „tisztá” gazdaságelméleti felfogást (Anthony Downs) és az erkölcsi-normatív dimenziót tematizáló mértékadó koncepciókat. Ez utóbbiakra nézve a fejezet három koncepció példáján (Buchanan-Congleton tézis, Abrams-paradoxonok, Roemer tézis) azt mutatja be, hogy azok a kísérletek, amelyeknek célja a normatív tényezők átfordítása gazdaságelméleti kategóriákká, arra a következtetésre jutnak, hogy különböző

jellegű, de a gazdaságelméleti kereteken belül nem feloldható ellentmondások jönnek létre. Ezekkel szemben a politika diszkurzív-deliberatív paradigmája az erkölcsi-normatív és értékelemek generalizációjának kérdéseit vonja be a politika világának elemzésébe, meggyőző érveket sorakoztat fel amellet, hogy a diskurzusokban, a viták során, a tárgyalások menetében, a nyilvános eszmecserék folyamatában – vagyis a politika intézményes és nem intézményesített civil fórumain – az egymással ellentétes érték és normarendszerek, erkölcsi nézetek között konszenzus alakítható ki. Ugyanakkor azonban a diszkurzív-deliberatív paradigma nem ad magyarázatot az erkölcsi felfogások, a normák mibenlétére és alapjaira. Ezért a politika elméleti tárgyalásának kereteit szűken vonja meg.

E fejezet gondolatmenetének másik iránya a politika gazdaságelméleti és a diszkurzív-deliberatív paradigmájának érvényességi kérdését veti fel. Arra a következtetésre jut, hogy a két paradigma érvényességi területe jelentős mértékben függ a pártrendszerek típusaitól, valamint e típusok változásaitól. Míg a politika gazdaságelméleti koncepciója az Egyesült Államok pártrendszerének több elemét, illetve e pártrendszer „normálállapotát” adekvátábban közelíti, mint az európai pártrendszerek sajátosságait, addig a diszkurzív-deliberatív koncepció jobban közelíti az európai pártrendszerek néhány alapvető, történetileg is folytonos sajátosságát. Következtetésként adódik, hogy az európai pártrendszerek pártjai érzékenyebbek a politikai igazságosság újabb keletű erkölcsi-normatív kérdései iránt, s ily módon – legalábbis potenciálisan – nyitottabbak a modern demokratikus jogállam előtt álló alternatívák érték és erkölcsi dimenziói iránt.

A második fejezet (Szociológiai és politikai társadalomelmélet: Luhmann, Münch, Habermas) az első fejezetben elindított gondolatmenet folytatásaként a szociológiai társadalomelmélet és a politikaelmélet kapcsolódását vizsgálja több metszetben. Elsőként a normatív-erkölcsi dimenziót leépítő radikális rendszerelméleti koncepció (Luhmann autopoietikus rendszerelmélete) és a parsonsi tradíció cselekvéseméleti vonalában intencióként és orientációként tematizált normatív dimenziót fenntartó, illetve újrafogalmazó cselekvéseméleti koncepció (Münch interpenetrációs elmélete) közötti konfrontáció részletes elemzésével. A koncepciók egymással szembenálló téziseinek kibontásával és a közöttük folyó viták elemzéséből levont következtetés az, hogy a szociológiai társadalomelmélet e két markáns koncepciójának egyike az erkölcsi-normatív dimenzió kiiktatásával és a politika dinamizmusának a bináris kódra redukálásával (kormányra kerülni versus ellenzékben maradni) a politika redukciós felfogását jelenti. A másik koncepció viszont a normatív és a leíró elmélet közötti kapcsolat tisztázatlansága folytán módszertani redukcióra vezet. Ily módon mindkét koncepció az igazságosság erkölcsi-normatív dimenziójának a leszűkítését jelenti. A leíró-és funkcionális szociológiai szempont szerint szűkre szabott keretek fokozatos kitágításának szükségességét ismeri fel Habermas. Ily módon a fejezet másik „diskurzusát” a Luhmann-i „tisztá” rendszerelmélet és Habermas kommunikatív cselekvésemélete, illetve az ezzel összefüggő erkölcsi-normatív álláspont (diskurzusetika) közötti vita kibontása és elemzése alkotja. Az elemzés következtetése az, hogy a kortársak között Habermas viszi végig legkövetkezetesebben azt a gondolatot, hogy a modern alkotmányos demokrácia, a jogállam és a jóléti társadalom fejlődésének olyan szakaszába érkezett, amelyben a koncepcionális társadalomkritika, az alternatívák közötti döntés, a tartós válság leküzdése erkölcsi-politikai alapkérdések megfogalmazását és tisztázását követeli meg.

A harmadik fejezet (Igazságosság, erkölcs és politika. Filozófiai-társadalomelméleti konstruktivizmus: Rawls és Habermas) a címben említett két szerző egymással szemben megfogalmazott érvei alapján immár közvetlenül az erkölcsi normatív alapelvekre vonatkozó kérdésfeltevésnek a két stratégiáját és módszerét hasonlítja össze. Az egyik oldalon Rawls szerződéselméleti konstruktivizmusa, a másikon Habermas diskurzusetikai proceduralizmusa áll, ugyanakkor mindkét elméleti program célja a modern pluralista demokráciák normatív alapelveinek kibontása, megfogalmazása. Habermas érvrendszerének alapmotívuma, hogy a normatív (politikai) társadalomelmélet szempontjainak Rawls általi mellőzése elkerülhetetlenül vezet a modern politikai berendezkedés elméleti kritikájának leépítésére, a modern, nyugati típusú demokrácia iránti elfogultságra, melynek súlyos következményei jönnek létre egy multikulturális, plurális világban. Rawls érvelése ezzel szemben a filozófiai indíttatású átfogó társadalomelméleti koncepcióknak a pluralizmus elvével szembeni ellentmondásaira hívja fel a figyelmet. Fejezetnek a vitából továbbvezető következtetése az, hogy a vitából az igazságossági elvek meghatározásának két egymástól lényegét tekintve eltérő stratégiai iránya bontakozik ki: egyfelől Rawls részletesen kifejtett *igazoláselméleti*, másfelől Habermas nem kellő következetességgel végigvitt *megalapozáselméleti*

stratégiája. Az eltérő stratégiák összevetéséből adódó konklúzió, hogy az igazságosság elvei kritikai elemzésének lehetőségét a további elméleti-módszertani tisztázást igénylő megalapozásméleti stratégia nyitja meg.

Az igazságossági elvek megalapozásának egy markánsan eredeti új megközelítését mutatja be a *negyedik fejezet (Állam és igazságosság*, Otfried Höffe „időszerűtlen” politikai filozófiája). Egyfelől szemben a Rawls-féle észkonstrukcióval, másfelől az uralommentes kommunikációra épített Habermas-féle ideális társadalomelméleti modellel szemben Otfried Höffe az igazságosság elveit egy „reálkonstrukcióval” helyettesíti, mely egyúttal a politikai filozófia kérdésfeltevését a rivális koncepcióknál határozottabban fordítja a (politikai) társadalomelmélet irányába. Höffének a rivális álláspontokkal folytatott vitájából kibontott és az elemzés további menete szempontjából jelentős alaptézisei a következők.

Először: egyfelől az elvont-formális észkonstrukcióval, másrészt az uralommentes kommunikáció modelljére alapozott társadalom normatív-erkölcsi elveivel szemben az igazságosság elveinek kibontását reálkonstrukcióra kell alapozni.

Másodszor: A szóban forgó reálkonstrukció nem hozható létre általános filozófiai megfontolásokra támaszkodva, hanem reálviszonyokat kell modellálnia.

Harmadszor: A modellált reálviszonyok általános meghatározottságának kritériumát a történetileg változó alapviszony folyamatossága adja. E történetileg változó alapviszony a csere viszonyaként határozható meg.

Negyedszer: az alapviszony történetileg változásának elemzése elkerülhetetlenül elvezet a csereviszony antropológiai szintű meghatározásához.

Ötödször: a csereviszony antropológiai szintű meghatározása magában foglalja a jogviszony potenciális lehetőségét, mely jogantropológiaként definiálható.

Hatodszor: A jogantropológiaként megfogalmazott elemi jogviszony magában foglalja az intézményesítés potenciálját és szükségességét is.

Hetedszer: Az intézményesített jog magában foglalja a szabályozott uralom viszonyait. Ezért az igazságosság normatív elveinek kifejtése nem lehetséges az államra vonatkozó valamely elmélet nélkül.

E fejezetnek a monográfia gondolatmenete szerint továbbvezető következtetése az, hogy Höffe a korábbiaknál határozottabban veti fel az igazságosság elméletek megalapozásának fontosságát, továbbá, hogy tisztázza: a következetes megalapozási koncepciók antropológiai problémákhoz vezetnek, végül, hogy ezek az antropológiai problémák nem az ember mibenlétének, hanem elemi viszonyainak a tisztázását – egyfajta reláció antropológia – kidolgozását teszik szükségessé.

Az *ötödik fejezet (Igazságosság és globalizáció*, Világtársadalom és világrend) az eddigi vitákban paradigmikus jelentőségűnek bizonyult igazságossági elméletek normatív elveinek univerzális érvényességét „teszteli” az egymástól különböző, vagy éppenséggel egymással szembenálló politikai rendszerek, illetve az egymástól eltérő érték-és normarendszer tradícióján alapuló kultúrák által alkotta globális világban. A nemzetközi kapcsolatok és a globális folyamatok szabályozására hivatott intézmények létrehozásának és elfogadásának feltétele a „nemzetközi igazságosság” elveinek tisztázása. A fejezet Rawls, Luhmann és Höffe erre vonatkozó elméleti álláspontját ütközteti egymással, új dimenziót nyitva a közöttük folyó diskurzus értelmezéséhez. Tovább vezető következtetésként annak az elméleti feladatnak a megkerülhetetlensége adódik, hogy új szempontból kell megfogalmazni az igazságosság elvei tárgyalásának kiinduló feltételeit, mindenek előtt az igazolás és a megalapozás viszonyát, kapcsolódását.

A kötet *hatodik, záró fejezete (Az igazságossági elvek megalapozásának problémája)* céljában és kifejtésének módszerét tekintve is eltér a monográfia korábbi fejezeteitől, habár – az által, hogy az álláspontok szembesítéséből adódó következtetésekre épül – ezek szerves továbbépítése. A korábbi, mintegy előkészítő jellegű fejezetek alapján a monográfia záró fejezete az igazságosság elméleti problémájának egy eredendően új megközelítését és ennek alapján az igazságosság elveinek újrafogalmazását valósítja meg. Ennek során az igazságosság probléma három meghatározó jelentőségű kérdéskörét elemzi újra. Először, az igazságosság szempontjának és elveinek társadalmi-történeti és politikai szerepét, valamint ebből adódóan újradefiniálja az igazságosság elméletek főbb elemeit. Másodszor, tisztázza az igazságosság elveinek elméleti megalapozása és az igazolása közötti megkülönböztetés alapvető fontosságát, valamint középpontba helyezi az igazságosság elvei elméleti megalapozásának problémáját. Ennek során tisztázza a megalapozás három elméletitörténeti

stratégiájának jellegzetességeit és különbségeit, és egy eredendő új megalapozási stratégiát fejt ki. Harmadszor, mindezek alapján a fejezet az igazságosság egy új elméletét vázolja fel, melynek keretében kifejti az „önbecsülési igazságosság” alapelveit.